

ЮРИДИЧНИЙ ПОЗИТИВІЗМ ЯК НАПРЯМОК ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

А. С. Бондар, І. В. Стаднік,

Анотація. Статтю присвячено дослідженню поняття та значення юридичного позитивізму як напрямку правової ідеології. Визначено основні положення юридичного позитивізму, що зумовлюють його вплив на формування правової ідеології (як частини) та правової свідомості (як цілого). Обґрунтовано необхідність подолання юридичного позитивізму на рівні правової ідеології.

Ключові слова: позитивізм, юридичний позитивізм, правова ідеологія, правосвідомість, правова система.

Вступ. Дослідження істинної сутності права – нескінченний процес критичного аналізу і обґрунтування різноманітних філософсько-правових теорій та концепцій, обумовлених перманентним розвитком суспільства, не останню роль в якому відіграє правова ідеологія. При цьому специфіка правової ідеології зумовлюється, насамперед, тим, що вона виступає домінуючим чинником формування і правової системи, і правосвідомості, яка відображає ставлення суб'єктів до права (дійсного та бажаного) та правових явищ, характеризує тенденції розвитку правовідносин та їх сучасний стан. Саме тому у правосвідомості, як і у свідомості взагалі, можна виділити психологічні та ідеологічні поведінкові елементи.

Юридичний позитивізм як концепція праворозуміння є результатом розумової діяльності людини, що виражає ставлення до права як до сукупності зовні-виражених і закріплених правових норм, які не потребують обґрунтування та повністю виключають їх суб'єктивність і природне походження. Одночасно з цим представляється доцільним характеристика юридичного позитивізму як певного напрямку правової ідеології, оскільки фактично він являє собою сукупність ідей, теорій та концепцій, які можуть панувати в суспільстві, визначаючи його ставлення не лише до діючого права, а й до бажаного.

Проблематику юридичного позитивізму в різні часи досліджували такі представники вітчизняної та зарубіжної правової науки: Л. Заморська, С. П. Сінха, М. І. Байтін, Г. Кельзен, І. Бентам, Дж. Остін, Г. Ф. Шершеневич та інші. У той же час, проведені дослідження не вичерпують всієї проблематики юридичного позитивізму, оскільки залишається низка дискусійних питань, зокрема, щодо визначення його місця та ролі як напрямку правової ідеології в правовій системі суспільства та формуванні суспільної правосвідомості.

Метою статті є обґрунтування юридичного позитивізму як напрямку правової ідеології, його значення для формування правової свідомості та функціонування правової системи суспільства.

Основна частина. Багатоманітність дефініцій правової ідеології в літературі, з одного боку, є свідченням неоднозначності цієї правової категорії, а з іншого – зумовлює складність визначення даного феномену в контексті уніфікації його сутності. Аналіз обґрунтованих в літературі позицій, врахування їх сильних та слабких сторін дозволяє охарактеризувати правову ідеологію як важливий елемент у структурі правової свідомості; як сукупність систематизованих теоретично обґрунтованих юридичних знань, ідей, оцінок права, теорій, поглядів, принципів тощо; як рівень свідомості, що відображає явища правової дійсності; як основний системоутворюючий, елемент правової системи суспільства; як одну з форм державної ідеології, що представляє собою раціоналізоване відображення правового буття; як раціональні, логіко-понятійні уявлення про право [1, с. 163].

У чистому юридичному розумінні правова ідеологія представляє собою систему правових ідей, принципів, теорій, концепцій, які в систематизованій формі відображають і оцінюють правову дійсність. Джерелом виникнення правових ідей є правова, соціальна, економічна, політична дійсність, практична діяльність людей, в процесі якої правові ідеї,

погляди, соціальні та політичні вимоги народжуються, збагачуються, змінюються, концентруючи в собі результати юридичної практики [2, с. 710].

Правова ідеологія – досить складне суспільне явище, що виступає своєрідною системою політичної інтерпретації, раціонального вираження та обґрунтування значущих для певного суб'єкта на даний історичний момент ціннісних властивостей, якостей, характеристик правової реальності. Саме суспільно-правова ідеологія є основою юридичної політики держави. Вона формується шляхом духовно-етичних, соціально-правових, культурних пошуків людини, суспільства, держави, шляхом гармонізації інтересів різних соціальних груп. Однак, не можна допускати розриву істинного зв'язку між буттям і свідомістю, оскільки в такому випадку правова ідеологія не буде об'єктивно відображати юридичну дійсність, що призведе не тільки до деформації правосвідомості, але й недогляду законодавчої політики держави. Таким чином, правова ідеологія повинна відображати прогресивні ідейні погляди своєї епохи, орієнтовані сьогодні на суспільно-значущі і загальнолюдські цінності, формувати належний політико-правовий режим і не відриватися від соціально-історичного досвіду суспільства [6, с. 61–62].

Головним призначенням ідеології є здійснення регулятивно-управлінського, стабілізуючого впливу на життєдіяльність соціуму, його окремі сфери, поведінку людини. А це означає, що правова ідеологія спроможна втілюватися у принципи функціонування держави, норми чинного законодавства, бути легітимним засобом процесу формування правосвідомості людини, її соціалізації, утвердження її особистісних, професійних і громадянських ознак [3, с. 28].

Методологія аналізу структури правової ідеології передбачає застосування не лише класичного аналітично-правового, але й функціонального методу, що дозволяє визначити необхідні елементи правової ідеології як умови реалізації нею своїх функцій. Розглядаючи функціональні характеристики правової ідеології як складової правової системи сучасного суспільства, слід, по-перше, виокремити її вплив на правосвідомість, по-друге, – на інші елементи правової системи і, по-третє, – на суспільство в цілому [1, с. 164].

Правова ідеологія виконує інтегруючу, пізнавальну, організуючу, виховну та інші функції. Однією з таких базових функцій є відображення правових відносин та цілеспрямований вплив на них [4, с. 25]. Залежно від типу правової ідеології, її елементи можуть носити науковий чи ненауковий характер, стимулювати асоціальну або правомірну поведінку тощо. Слід зазначити, що визначальну роль тут відіграє рівень розвитку суспільства, характер організації державної влади та гуманістична спрямованість державної ідеології.

Змістовний аспект правової ідеології становить сукупність уявлень, понять, суджень, теорій та ідей; зачіпає всі сторони життєдіяльності суспільства і держави, що знаходяться у сфері правового регулювання; закріплює певний гносеологічний ідеал, до якого має прагнути суспільство і держава у своєму розвитку, і тим самим, є певним організаційним, мобілізаційним та інформаційним базисом даного розвитку; незважаючи на деяку статичність нормативного закріплення, розвивається паралельно поточним суспільним реаліям [1, с. 165].

Всі ці основоположні характеристики правової ідеології певним чином знаходять своє відображення і в юридичному позитивізмі, який представляє собою узагальнення різноманітних концепцій праворозуміння, фундаментальні положення яких базуються на:

- 1) ототожненні права і закону;
- 2) запереченні природних прав людини;
- 3) обмеженні права волею держави;
- 4) наданні праву ціннісно-нейтрального поняття;
- 5) відмові від пізнання сутності держави та права.

При цьому слід визнати, що в ідеологічному аспекті юридичний позитивізм має антидемократичний характер, оскільки зосереджує свою увагу на формально-догматичній характеристиці права, ігноруючи змістовну складову. Тим не менше, незважаючи на значні перетворення, юридичний позитивізм зберігає домінуючі позиції і здійснює визначальний вплив і на формування правової ідеології, і на функціонування правової системи загалом. Як і півтора століття тому, і теоретики, і практики аналізують зміст понять і дефініцій, використовують емпіричні методи, твердо стоять на позиціях юридичного позитивізму.

Доволі виразно виділяється подальший розвиток юридичного позитивізму завдяки розширенню використовуваного ним методологічного апарату, оскільки такий підхід дозволяє чітко відмежовувати правомірну поведінку від неправомірної, однозначно тлумачити правові норми, їх зміст тощо. У підсумку, юридичний позитивізм все частіше стає базовим елементом для розвитку вже сучасної юридичної науки і практики.

Характеристика юридичного позитивізму як напрямку правової ідеології дозволяє прослідкувати його прояв всіх ступенях правової свідомості суспільства, оскільки основне положення, що притаманне усім його різновидам, полягає в тому, що право не має природного походження і є реально-існуючим фактом, вираженим чи то в законі, чи то в суспільних відносинах як на побутовому, так і на професійному та науковому рівнях правосвідомості. При цьому, уявлення про право можуть трансформуватися з примітивного рівня до науково-обґрунтованого, та навпаки, коли сформовані на рівні юридичної науки правові поняття поширюються на широкий суспільний загал. Саме так здійснюється вплив правової ідеології не тільки на загальний рівень правової культури та на правосвідомість, але і на стан законодавства, визначаючи, в тому числі, перспективи його розвитку.

Юридичний позитивізм як напрямок правової ідеології визначає характер правотворчого і правозастосовного процесів, синтезує різні політико-правові феномени в одне ціле. Правотворююча функція правової ідеології впливає на позитивне право шляхом втілення цих ідей у законодавстві. Поширення юридичного позитивізму і на рівні правової ідеології, і на рівні юридичної практики зумовлюється, насамперед, його зручністю і зрозумілістю, які дозволяють законодавцю вирішити завдання щодо забезпечення стабільності правопорядку, що проявляється, зокрема, в створенні чіткого порядку визнання діянь злочинними, в захищеності суспільства від необґрунтованих та швидкоплинних обвинувачень. Однак ігнорування змістовної сторони позитивного права нівелює всі ці позитивні якості юридичного позитивізму, перетворюючи його на ідеологічну передумову різних зловживань правом, у тому числі в практиці кримінальної юстиції. У цьому вбачається негативний вплив позитивізму на правосвідомість та правову систему суспільства не лише в теорії, а й в практичній діяльності.

Варто зауважити, що позиція юридичного позитивізму, а саме естатичного, щодо створення права державою, пріоритету і визначальної ролі держави в житті суспільства фактично виправдовує культ держави, в умовах якого праву відводиться роль «священного писання від держави». За таких обставин природні права і свободи людини не просто ігноруються, а взагалі заперечуються, оскільки надання прав окремим особам ставиться в залежність від бажання, волі держави. Тому ідеологія юридичного позитивізму є очевидно протилежною до ідей правової держави та громадянського суспільства.

І якщо стосовно суспільної правосвідомості роль правової ідеології в найбільш загальному вигляді полягає у формуванні її духовної сфери, то стосовно індивідуальної правосвідомості ця роль виражається у формуванні правового світогляду індивіда. Правова ідеологія – це не тільки світогляд. Вона включає в себе правовий світогляд особливого типу, завжди спрямований на практику, тобто на практичну діяльність людини в соціальному середовищі, тоді як світогляд і правосвідомість можуть бути пасивно-споглядальними. Крім того, правова ідеологія завжди існує на соціальному рівні, світогляд – тільки на індивідуальному рівні, а правосвідомість може розглядатися як на індивідуальному, так і на груповому та соціальному рівнях. Правова ідеологія представляється як практично орієнтований світогляд, раціоналізована правосвідомість, що володіє механізмом трансляції свого змісту [5, с. 35].

Діяльність будь-якої держави опосередковується певною правовою ідеологією, що знаходить своє вираження в змісті Конституції і законодавства, визначає особливості здійснення юридичної практики, і, як наслідок, здійснює визначальний вплив на ставлення суспільства до права і правових явищ, а також до самої держави. Саме тому єдність державного життя, правового буття в значній мірі задається ступенем розвиненості правової ідеології.

Юридичний позитивізм абсолютизує волю держави, визнає лише позитивне право, внаслідок чого як напрямок ідеології він є надзвичайно зручним для держави, оскільки дає їй усі підстави легально обмежувати права громадян, використовувати право як інструмент

диктату, залишаючи поза увагою такі його характеристики як справедливість і забезпечення ціннісного ставлення до людини.

Правова ідеологія, основу якої складає юридичний позитивізм, позбавлена будь-якого гуманістичного підґрунтя, оскільки людині відводиться роль «мислячої тварини», тобто істоти, наділеної здатністю розуміти адресовані їй накази, тим більше, якщо вони підкріплені погрозою застосування покарання. Розум, а точніше, мислення такої людини допускає формалізацію, що начисто знімає всі його суб'єктивні особливості. Людина як би розчиняється у формально-раціоналізованій реальності норм позитивного права. Її буття в правовій сфері обмежується незначним аспектом людської природи – її логіко-розумовою стороною. З цієї точки зору, юридичний позитивізм як правова ідеологія ставить під загрозу ідею «верховенства прав людини», найвищу соціальну цінність людини в державі, що унеможливує розвиток громадянського суспільства та побудову правової держави. Саме тому, незважаючи на зручність і привабливість юридичного позитивізму, його поширення на рівні правової ідеології та його вплив на юридичну практику є об'єктивно небезпечним явищем як для окремої людини, так і для суспільства загалом..

Висновок. Завдяки правовій ідеології у громадян формується цілісне сприйняття правової дійсності. Тому юридичний позитивізм як сукупність ідей, теорій, концепцій, які панують в суспільстві виражає ставлення цього суспільства не лише до права як до регулятора відносин, а й до усіх правових явищ в цілому, як зі сфери належного, так і зі сфери наявного (дійсного).

Правова ідеологія сприяє становленню та розвитку правової держави та громадянського суспільства. Вона здатна посилити правову систему, оскільки формує індивідуальну, суспільну правосвідомість, сприяє утвердженню правопорядку за допомогою впливу на економіку, політику, культуру, фактично на різні сфери життя. Якщо основу ідеології складає юридичний позитивізм, то його негативний вплив проявляється відносно кожного з вищезазначених процесів: від становлення індивідуальної правосвідомості до правової системи всього суспільства.

Позбавлення людини природніх прав і свобод, панування держави над правом, яке є інструментом закріплення виключно волі та інтересів держави, ігнорування змістовної сторони права перекреслюють всі переваги юридичного позитивізму, подолання (викорінення) якого на рівні правової ідеології є головною умовою формування громадянського суспільства та побудови правової держави, оскільки аксіологічний аспект останньої передбачає створення системи державно-правових відносин, заснованої на верховенстві права та визнанні особистості в якості найвищої соціальної цінності.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню поняття і значення юридичного позитивізму як напрямлення правової ідеології. Определено основные положения юридичного позитивізму, предопределяющие его влияние на формирование правовой идеологии (как части) и правового сознания (как целого). Обосновано необходимость преодоления юридичного позитивізму на уровне правовой идеологии.

Ключевые слова: позитивізм, юридичний позитивізм, правова ідеологія, правосознання, правова система.

Abstract. The work investigates the concept and content of legal positivism. The basic positions of legal positivism as a legal ideology are revealed and studied. The impact of legal positivism on the legal system of society are explored. The necessity of overcoming all manifestations of legal positivism is substantiated.

Key words: positivism, legal positivism, legal ideology, legal thinking, legal system.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Калітинський В. М. Правова ідеологія: філософсько-правовий погляд. 2016. С. 163–168.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. Акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2012. 1020 с.
3. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: моногр. К.: МП Леся, 2012. 400 с.
4. Луцький А. І. Правова ідеологія в системі правової свідомості. 2014. С. 25–27.
5. Беседин А. А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества, 2005. 184 с.
6. Власова Ю. Б. Взаимодействие права и идеологии в современных условиях. М. : РГБ, 2006 . 194 с.